

## РОЗДІЛ 5 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09(477.83/.86)(092) «19»

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.32>

### ГАЛИЦЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ В ОСМИСЛЕННІ ПИСЬМЕННИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (М. ЯЦКІВ, Й. РОТ, Б. ШУЛЬЦ)

### THE INTERPRETATION OF THE GALICIAN LITERARY BORDERLAND BY THE WRITERS OF THE FIRST HALF OF THE 20<sup>TH</sup> CENTURY (M. YATSKIV, J. ROT, B. SHULTS)

Айзенбарт Л.М.,

*orcid.org/0000-0001-7699-2542*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики  
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

Теоретично опрацьовано особливості індивідуальних репрезентацій концепту галицького літературного пограниччя у творчості письменників різних національностей, об'єднаних спільним досвідом проживання на одній геокультурній території. Наголошено на особливостях інклюзивної та ексклюзивної ідентичностей та їх виявів в авторських художніх нарративах.

З'ясовано, що однією з центральних ідей аналізованих авторів постає галицьке літературне пограниччя як таке, що тісно пов'язане з формуванням національної ідентичності в умовах гетерогенної культури.

Визначено, що художня творчість втілює, з одного боку, традиції та культуру народу, особистий досвід, однак з іншого, – перебування у спільному культурному локусі робить тексти письменників різних поколінь, зокрема через використання спільних образів, метафор, ідей, – типологічно подібними.

Доведено, що концепт *літературного пограниччя* невіддільно пов'язаний із ширшим літературним концептом Галичини, і вони часто отожднюються. Умовним тлом для розбудови концепту *літературного пограниччя* постає уявна карта, ландшафт цього простору, що її знаходимо в системі образів художніх творів письменників першої половини ХХ ст. (М. Яцкова, Й. Рота, Б. Шульца). Однак складовими цих карт є не лише природні чи соціальні ландшафти, а й причетні до них герої оповідань, новел, романів, поезій тощо, їхні способи надавати першим національної, культурної й соціальної ідентичності. Нами встановлено, що кожен письменник створює власну карту «свого» простору, на якій у всій повноті виразняються його життєва філософія, його світ.

Виявлено, що всі образи, створені аналізованими письменниками різних національних соціокультурних просторів зламу ХІХ – ХХ ст., а також першої пол. ХХ ст., у підсумку сформували єдиний концепт *галицького літературного пограниччя*, у межах якого люди гостро реагують на історію власними життєвим досвідом, емоціями та пам'яттю, завдяки чому він набуває відкритості, постійно оновлюється і змінюється.

**Ключові слова:** Галичина, галицьке літературне пограниччя, кордон, культурне пограниччя, простір.

The article focuses on the problem of the Galician literary borderland. The author shows representations of the concept of the Galician literary borderland in the writers' works of different ethnic origins but of the same citizenship. Special attention is paid to the features of inclusive and exclusive identities and their manifestations in the author's narratives.

This work shows that the Galician literary borderland is one of the central ideas in the works of the mentioned authors, and it is closely connected with the formation of national identity in a heterogeneous culture.

It is highlighted that artistic creativity includes traditions, culture and personal experience, but on the other hand, similar cultural background makes writers' texts of different generations typologically similar through the use of common images, metaphors and ideas.

This work has proved that the concept of the literary borderland is connected with the concept of Galicia, and they are often used interchangeably. The imaginary chart (landscape) is the background for building up the concept of a literary borderland, and can be found in the system of images used in the writers' fictional works at the first half of the 20th century (M. Yatskova, J. Rota, B. Shults). However, not only natural or social landscapes are the components of such charts, but characters in short stories, novellas, novels and poems as well their means of showing national, cultural and social identity.

It is highlighted that every writer creates his own map of 'his' space, where he expresses his life philosophy and depicts his imaginary world. It is revealed that all the images created by the writers of various national, social and cultural backgrounds at the turn of the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries, as well as the first half of the 20<sup>th</sup> century, formed a concept of the Galician literary borderland, to which people reacted through their own life experience, emotions and memories. The concept acquires openness and its interpretation is constantly updated and changed.

**Key words:** Galicia, the Galician literary borderland, border, cultural borderland, space.

**Постановка проблеми.** Більшість дослідників літературного концепту Галичини аналізують його в тісному зв'язку з презентацією галицького літературного пограниччя. Це можна пояснити тим, що власне ідея Галичини в австро-угорському ракурсі передбачає її сприйняття як землі на кордоні, на межі. Така специфіка геополітичного становища, безперечно, суттєво вплинула на творення нових культурних форм у межах означеного простору, у т. ч. й культурного пограниччя, що згодом стає провідною. Проте зауважимо, що це не феномен австрійської, а згодом польської Галичини. Як слушно наголошує М. Домбровська-Партика, поняття «пограниччя» не прив'язане до якогось певного ексклюзивного простору, натомість «...*переживання пограниччя є тим чинником, що окреслює авторефлексію і спосіб життя тих суспільств, які [...] опинилися на периферії великої політики, сучасних історичних чи культурних провідників*» [15, с. 9–10]. Унаслідок такого особливого становища, на думку дослідниці, пограниччя «... виконує передусім компенсаторну функцію щодо окремих народів, а нерідко й визначає характер національних спільнот, чия ідентичність остаточно не визначена і найважливішим досвідом яких є буття в аксіологічній, лінгвістичній та культурній багатомовності» [там само, с. 10].

**Аналіз останніх досліджень.** Наприкінці ХХ ст. інтерес до феномену культурного пограниччя активізується в контексті осмислення досвіду двох світових воєн і протистояння двох європейських тоталітарних дискурсів. Зокрема, ідея простору внаслідок останнього культурного повороту зазнає суттєвих змін інтерпретації: від описового поняття – до функціонального. Простір, як зазначає Я. Верменич, – перестав «[...] бути «фоном», перетворився на активний, самодостатній чинник впливу як на архетипи й структури подій, що відбуваються, так і на їхнє сприйняття» [2, с. 68]. Таким чином, він стає активним автокреатором, детермінуючи всі причетні до нього явища, інституції та уявлення. На відміну від чітко адміністрованого кордону, пограниччя як гетерогенне явище не має чітких меж. Щобільше, вони «відкриті» до постійних трансформацій і залежать від зовнішнього історичного контексту. Або ж, як стверджує польський дослідник Г. Бабінський, різниця між кордоном та пограниччям полягає в тому, що «...*одне різко розмежує – територію, соціум, урешті-решт, історію, а інше є природним, спонтанним, таким, що сприяє поширенню культур, етносів, часом ідей чи системи цінностей*» [14, с. 21].

Засадничими для розуміння поняття «пограниччя», на думку О. Кривицької, слугують два важливі фактори – територіальний та соціокультурний. У межах територіального підходу пограниччя трактують як географічну і політико-адміністративну категорію. На противагу цьому, в соціокультурному вимірі культурні кордони проявляються в кількох параметрах: а) внутрішніх маркерів певної соціокультурної системи (релігійних, політичних, міжособистісних); б) локальних, міжнаціональних або навіть індивідуальних кордонів; в) меж в ієрархії статусів і класів [7, с. 175–177]. Домінантною особливістю прикордонної території є процес взаємодії різних соціокультурних практик та ідентичностей, унаслідок чого: «...*пограниччя з елементу просторової організації перетворюється на чинник впливу, забезпечуючи нову якість розвитку пограничного соціокультурного простору*» [там само, с. 174]. Для останнього характерна певна відірваність від центру, герметичність щодо іншого, нового, того, що перебуває поза межами цього простору.

Дослідник В. Кочан пропонує три аспекти аналізу явища пограниччя: 1) соціокультурний, згідно з яким прикордоння передбачає постійні тісні контакти між двома і більше етнокультурними спільнотами, локалізовані у просторі; 2) просторово-географічний (пограниччя розуміють як територію, розташовану поблизу кордону і далеко від центру); 3) особистісно-культурний (пограниччя – це місце формування певного типу особи, ідентичності, прикордонного суспільства) [6, с. 10]. Властиво, третій підхід певним чином включено до соціокультурного, такого, що розглядає пограниччя передовсім у площині тієї особливої культури, яка виникає внаслідок взаємодії та соціальних контактів усіх національних культур певного регіону. Відповідно суть понять «кордон» та «пограниччя» з'ясовується на трьох рівнях: а) географічному (карта, путівник, довідник тощо); б) етнографічному (традиції, фольклор, щоденні ритуали); в) культурному (література, малярство, музика, архітектура та ін.).

**Метою статті** є аналіз галицького літературного пограниччя в осмисленні покоління письменників першої половини ХХ ст. (М. Яцкова, Й. Рота й Б. Шульца).

#### **Виклад основного матеріалу.**

Адміністративний кордон Галичини принципово не збігається з її історико-культурною стратифікацією. Звідси – не викликає подиву те, що в літературних уявленнях митців обабіч такого штучного кордону культурний простір Галичини часто залишається неподільним. Так, у худож-

ніх та публіцистичних творах розглядуваного нами періоду (австрійського, згодом польського й частини сучасного українського) непорушним залишається тандем Львова – Кракова як невіддільних частинок єдиного культурного простору; гуцульські Карпати стають спільною метафорою «рідного краю» для української, німецької та польської літератур, а культура малих галицьких містечок – вагомою складовою загальної єврейської культури всієї Східної Європи.

На відміну від швидкої появи адміністративного кордону, галицьке культурне пограниччя формується поступово, внаслідок культурних зіткнень, конфліктів, пошуків компромісів, видозміни індивідуальних та колективних уявлень, усталюється часом спільної історії та соціокультурних практик. Пограниччю у парадигмі культурної взаємодії притаманний постійний взаємовплив різнонаціональних культурних образів, символів, міфологем тощо. Цей процес особливо яскраво у виразнено в художньо-мистецьких, зазвичай літературних, практиках.

Цей край постає складним утворенням із багатьох культурних пластів, що виникає внаслідок локалізації галицького простору як геокультурного пограниччя, де завжди жило дуже багато різних народностей. І, як будь-яке інше пограниччя, воно є «[...] *особливим топосом, надбудованим над географічно-політичними реаліями, місцем зустрічі людського досвіду полікультурного соціуму*» [5, с. 175]. Література цього краю яскраво презентує культурний розвиток у межах одного простору багатьох різних народів та культур.

Найбільше посприяло формуванню культурного галицького простору з притаманною лише йому ідентичністю утвердження австрійської влади на означених теренах [1, с. 111]. До австрійської присутності розвиток культур українців, євреїв та поляків відбувався радше як іманентний процес, за їхніми специфічними внутрішніми чинниками, передбачаючи паралельне існування ідентичних культур. Після входження галицьких земель до Австро-Угорської імперії та з поширенням тут її влади розпочинається все активніше взаємопроникнення культур. Цьому, зокрема, сприяла політика австрійського двору, спрямована на творення спільного германізованого простору для представників різних національностей, що, зі свого боку, пришвидшувало вироблення спільної регіональної свідомості, ширше – спільної ідентичності. Австрійська конституція, як зауважує Ю. Прохасько, надаючи рівність усім народам, що населяли цей край, засвідчила існування різниці між ними та зумовила їх самоле-

гітимацію ізсередина, творення автонаративу, а також поглиблення пошуків власної національної ідентичності [9].

Сприймаючи ідентичність як культурний конструкт, німецька дослідниця А. Ассманн виокремлює два важливі її складники – інклюзивність та ексклюзивність: *інклюзивний* чинник вказує на «...включення окремої особистості в коло спільних соціокультурних практик, характерних для певного народу, нації, суспільства, а ексклюзивна ... виконує функцію виокремлення особистості із загальної ідентичності» [13, с. 311]. Спроби австрійської влади запровадити спільний для різних національностей культурний простір, якому притаманна єдина культурна ідентичність, у підсумку активізували пошуки власної ідентичності різними національностями. Усе частіше до таких пошуків спонукували й літературні твори. Таким чином, можемо тлумачити німецьку ідентичність Галичини щодо всіх наявних у її межах національних культур як інклюзивну, а ідентичність кожного окремого народу – як ексклюзивну, таку, що підкреслює його винятковість та самотність, вирізняє його в межах єдиного «австрійського народу».

Більшість перелічених наративів, що виникають напередодні, під час та відразу після Першої світової війни, за винятком польського, об'єднує спільне сприйняття Галичини як «утраченої землі». Центральним концептом творчості найбільш репрезентативних письменників покоління зламу століть із різних національних парадигм – українця М. Яцкова, германізованого єврея, що ідентифікував себе з австрійською культурою, – Й. Рота – та польськомовного єврея Б. Шульца – постає довоєнна Галичина як простір дорогого, але втраченого краю. Творчість цих трьох митців надає довоєнному галицькому простору глибокої трьохвимірної перспективи. Так, у творах Й. Рота («Бюст імператора», «Начальник станції Фальмераєр», «Квітень. Історія одного кохання», «Мандрівка по Галичині») віднаходимо цілісний, дещо романтизований образ Галичини як місця гармонійного співіснування представників різних національностей [3; 6]; у Б. Шульца він, з одного боку, міфологізований, старозавітний («Осінь», «Республіка мрій», «Комета»), а з іншого, – модерний («Цинамонові крамниці», «Вулиця Крокодилів»), у М. Яцкова простежуємо реалістичні («З монастиря», «Тихий світ», «Ой, не ходи, Грицю...»), подекуди навіть з відтінками натуралізму («Боротьба з головою», «Полк Ойзієна») елементи у змалюванні галицького простору.

Глибше зрозуміти механізм творення концепту *галицького літературного пограниччя* зламів XIX – XX ст. й першої половини XX ст. дає змогу аналіз творчості обраних нами для дослідження письменників, трьох представників одного культурного покоління, сформованого досвідом Першої світової війни, у творчості яких він (концепт) постає й формується з різної часової перспективи.

У літературному доробку М. Яцкова відображено Галичину буквально за кілька років до початку та під час Першої світової війни – війни, яка стала нищівною для цього краю з усіх поглядів. Означена територія зникає з політичного простору, з географічної карти, з історичної перспективи. Три провідні теми пронизують усю творчість М. Яцкова: 1) народний побут русинів в умовах Австро-Угорщини; 2) внутрішній світ людини та її одвічний потяг до краси; 3) Перша світова війна через призму «погляду знизу», історії малої людини в умовах того страшного часу. На думку М. Ільницького, драматичний талант митця якнайглибше розкрився власне у творах останньої тематики, які завдяки специфічному наративу стали «...людськими документами великої художньої сили», «...склали в українській літературі своєрідну жовнірську епопею» [4, с. 10].

Галичина М. Яцкова – суто русинська. Елементи інших культур з'являються у строгій ієрархії тодішніх станових уявлень: німецький, коли йдеться про владу (інституції та чиновники), єврейський – про комерцію або жахливі злидні мешканців маленьких галицьких сіл. Однак прикметно, що в цьому русинському наративі євреї постають «народом без землі». На протигагу цьому, польський елемент якщо й існує, то зазвичай у ситуації, зверненій у доавстрійський період цього краю («Дівчина XVIII віку»).

Після М. Яцкова концепт *літературного пограниччя* Галичини продовжує розвивати Й. Рота. У його вже післявоєнній творчості (малій та великій прозі) увиразнено власне драму Першої світової війни, крах Австро-Угорської імперії. Германізований єврей, котрий повністю ідентифікував себе з австрійським політичним та культурним дискурсами, болісно сприйняв означені історичні події. Поглиблення душевної травми Й. Рота відбувається на тлі авторецепції Галичини як певної ідилії, мало не віднайденого втраченого раю, де у спокої та злагоді жили різні народи.

Парадоксально, але в цьому аспекті творчість Й. Рота суголосна концепції євреїв як «народу без землі» у літературній спадщині М. Яцкова.

Мимоволі Й. Рот змальовує перед нами драму людини, яка не уявляє себе без коріння, без рідної землі. Визнаючи Галичину своєю Батьківщиною, отчою землею, письменник прагне легітимізувати своє життя на ній, своє право на неї. Германізація стає актом добровільного набуття ідентичності того народу, якому офіційно належали галицькі терени. Письменник не українізується та не полонізується, тобто свідомо не пристає до тих народів, які вже втратили право на цю землю і невідомо чи колись його повернуть.

Для германізованого єврея галицькі русини й поляки також є «народом без землі». Тому не дивно, що ще одна втрата «своєї землі» стає для Й. Рота драмою усього його життя, спричинивши глибокі моральні страждання, яких він так і не подолав. Як слушно зазначає Г. Петросаняк, «[...] в основу своєрідної дихотомії «*батьківщина – чужина*», що характеризує топоси Галичини й Волині у творах Рота, лягло персональне амбівалентне ставлення письменника до цих теренів. Власне болоче переживання своєї причетності й водночас відчуження – а саме ці риси визначали взаємини письменника з рідним краєм – стало естетичним складником художнього простору у творах автора [...]» [8, с. 11].

Наближене до ротівського літературне прочитання Галичини та її культурного пограниччя знаходимо у Б. Шульца. Між часом його творчості й довоєнної Галичиною сплигло вже понад двадцять років. Проте саме у Б. Шульца цей утрачений історією простір набуває свого міфологічного виміру, щоб згодом увійти – вже на рівні символічних уявлень – у життя й культуру народів, які його населяли. У напрочуд ліричному етюді «Країна мрій» простір рідної Галичини, де минуло авторове дитинство, переростає у метафору «вибраної землі», що її супроводжує згадка про світло, відблиск, а структура яскравого опису за своєю стилістикою виразно нагадує давньоєврейські тексти: «...бо ця низовина, ця країна вся підлягає небові [...], рік за роком вростає в небо, розчиняється в зорі, переходить у янголість, уся пронизана відблесками великої атмосфери» [12, с. 339].

З'ясовуючи типологію просторово-часових зв'язків у літературному тексті, дослідник П. Тороп увиразнює три різновиди хронотопу: топографічний, психологічний та метафізичний. Якщо перші два пов'язані з наявними реаліями і психологією головних героїв, то третій, метафізичний, набуває у творі метамовного (особливого способу мовного вираження) значення, оскільки пов'язаний з ідейним осмисленням усього тек-

сту, зокрема простору й часу [10]. Власне метафізичний хронотоп відстежуємо у творчості Б. Шульца, де простір і час стають активними співучасниками подій. Довоєнна Галичина письменника асоціюється з образом батька як символом «золотих часів», «захищеності», «втраченого дому». До речі, у вирі Першої світової війни, коли письменнику виповнилося заледве двадцять три роки, батько помирає, згорає доценту рідний дім – і так назавжди зникає колишній світ безтурботного дитинства. «Однією з перших письменницьких спроб [...] було міфічне воскресіння батька, покровителя дитинства [...], – зазначає Є. Фіцовський. – *Посмертно він* (Б. Шульц. – А. Л.) *ніби робить його своїм духовним alter ego, виразником своїх поглядів, головним міфологом свого дитинства, з найкращими часами якого нерозривно зрослася аскетична батьківська постать, занурена в таємничі крамничні ритуали [...]*» [11, с. 15]. У творчості Б. Шульца довоєнна Галичина постає не лише як міфологізований простір, а й як магічним чином застиглий час.

**Висновки.** Як бачимо, у літературному доробку М. Яцкова, Й. Рота і Б. Шульца образ Галичини трансформується в ідею культурного

пограниччя, стаючи довершеним літературним концептом. Це, власне, і є той перший етап його кристалізування, який, за В. Пацлавським, зафіксований у спогадах людей, народжених до Першої світової війни. Довоєнна Галичина для Б. Шульца – це винятково простір його дитинства, на відміну від Й. Рота, що провів свою юність у цьому просторі, та М. Яцкова, який пішов на Першу світову війну зрілою особою. Різниця лише у кілька років привела до концептуальної зміни нарративу галицького культурного пограниччя. У творчості М. Яцкова та Й. Рота знаходимо не лише описи довоєнної Галичини, а й глибокі емоційні переживання як того часу, так і втрати її простору. На противагу цьому, у доробку Б. Шульца простежуємо елементи другого етапу творення концепту *галицького літературного пограниччя*, головним засобом якого постають уже не так особистісні враження й почуття, як пам'ять. На функціонування цієї пам'яті як міфологічної вказує спосіб нарративу, наближений до стилю Старого Завіту, та поява в тексті світла в моменти спогадів. Письменник уже не згадує, а наново конструює цей утрачений світ.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айзенбарт Л. Галицьке літературне пограниччя в персоналіях. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». 2016. № 2 (12). С. 111–118.
2. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен : просторовий вимір. *Регіональна історія України*. 2012. Вип. 6. С. 67–90.
3. Вольдан А. Передмова. *Була собі Галичина* / упоряд. А. Вольдан, А. Паславська, Ю. Прохасько, Т. Фогель. Львів : Класика, 2012. 448 с.
4. Ільницький М. Поетична концепція з музичним і малярським тлом... *Яцків М. Муза на чорному коні*. Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті. К. : Дніпро, 1989. С. 5–28.
5. Ісапчук Ю. Каринтія як культурне пограниччя у житті та малій прозі Інгебор Бахман. *Вісник Львівського університету*. Серія «Філологічна». 2014. Вип. 60. Ч. 1. С. 175–183.
6. Кочан В. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Сімферополь, 2008. 24 с.
7. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях : теоретико-методологічні аспекти. *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 173–197.
8. Петросаняк Г. Поетика художньої прози Йожефа Рота : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Львів, 2001. 18 с.
9. Прохасько Ю. Можлива історія «галицької літератури». *Історія літератури*. Київ – Львів : Смолоскип – Літопис, 2010. С. 1–18.
10. Тороп П. Хронотоп. *Словарь терминологии таргусско-московской семиотической школы* / сост. Я. Левченко. URL : <http://diction.chat.ru/>.
11. Фіцовський Є. Регіони великої ересі / пер. з пол. А. Павлишина. К. : Дух і Літера, 2010. 544 с.
12. Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання ; пер. з пол. Ю. Андруховича. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. 384 с.
13. Assmann A. Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowy terminy, problemy, pytania. Poznań : Wydawnictwo «Nauka i Innowacje», 2015. 362 s.
14. Babiński G. Pogranicze polsko-ukraińskie : etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość. Kraków : NOMOS, 1997. 280 s.
15. Dąbrowska-Partyka M. Literatura pogranicza, pogranicze literatur. Kraków, 2004. 264 s.